

"וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" (שמות, ג', יב)

"ויאמר ה'... לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. ויאמר משה... מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (שמות, ג', י, יא). בקריאה ראשונה נראה מפסוקים אלה שהמשימה שהוטלה על משה היא אחת: הוצאת ישראל ממצרים. לצורך ביצועה נשלח אל פרעה. בתגובה שואל משה שאלה אחת: מי אנכי שאתאים למשימה זאת? שאלת משה מנוסחת בציטוט כמעט מדויק של דברי ה', ופסוק יב אמור להיות התשובה לה. תחילת פסוק יב אכן מהווה תשובה ברורה לשאלה, וכדברי רש"י במקום: "...שאמרת 'מי אנכי כי אלך אל פרעה' - לא שלך הוא, כי אם משלי - 'כי אהיה עמך'" (וכך גם רלב"ג ורשב"ם). אם עדיין נותר ספק בלבו של משה, הרי "וזה" - המראה אשר ראית בסנה - "לך האות כי אנכי שלחתיך" (רש"י שם, וכן רשב"ם). לכאורה, בכך צריכה הייתה להסתיים תשובת ה', אך הכתוב ממשיך: "בהוציאת את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". המשך זה, בתוכנו ובעצם קיומו, מחייב עיון מחדש בשאלת משה ובתשובה לה.¹

התאמת השאלות לתשובות

רוב הפרשנים הניחו -
א. שכל דברי ה' הנם מענה לשאלת משה;
ב. שיש במענה ה' לפחות שני עניינים;
ג. ועל כן - שמשה שאל שתי שאלות שונות.
השאלה הראשונה - "מי אנכי כי אלך אל פרעה" הובנה כפשוטה - הטלת ספק בהיות משה מתאים.
השאלה השנייה - "...וכי אוציא את בני ישראל ממצרים", הותאמה לתשובתה המשוערת - "בהוציאת את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". רש"י וספורנו רואים בשאלה השנייה תמיהה על זכות בני ישראל לצאת ממצרים. רשב"ם מציגה כבעיית טקטיקה באיזו טענה יוכל משה להוציאם; רמב"ן רואה בה פקפוק בנכונות בני ישראל לבוא לכנען להילחם, וניתנו לשאלה זאת גם פירושים אחרים.

1 להלן אתייחס כמובן רק לחלק קטן מבין הפרשנים הרבים שניסו לבאר פסוקים אלה, ולקשיים שבפירושיהם. אודה למי שיביא לידיעתי פירוש אחר ההולם היטב את הכתובים.

כל השיטות הללו אינן מתיישבות יפה עם לשון הכתוב או עם דברי ה' הקודמים. לשיטת רש"י היה צריך להיות כתוב 'ומי בני ישראל כי יצאו ממצרים'; לספורנו - 'וכי אוציא עתה את בני ישראל ממצרים'. שיטת שניהם אינה מתאימה לדברי ה' למשה, שהציגו את צעקת עם ה' כנימוק מספיק להצלתם.

לרשב"ם צריך היה להיות כתוב 'ובמה אוציא את בני ישראל ממצרים'; ולרמב"ן - 'וכי אביא את בני ישראל אל מקום הכנעני...'. שיטת הרמב"ן אינה מתאימה לדברי ה' שהטיל על משה רק את שליחות ההוצאה ולא את ההבאה לארץ, ולכל השיטות הנ"ל, עיקר חסר מן הספר.

ביאור שאלתו השנייה של משה ללא ניסיון להתאימה לסוף דבר ה' יש בראב"ע, ובאחת מן הדרכים שמביא האברבנאל (להלן). ראב"ע בפירושו הארוך מפרש את כל דברי משה כשאלה על התאמתו של רועה לפנות אל מלך גדול ולהוציא עם גדול. לשיטתו שם, "כי אהיה עמך" הנה התשובה לכל שאלת משה, וממילא שבה בעייתנו הראשונה: מדוע הוסיף ה' למשה עתה מידע שמשה כלל לא ביקש.

מהו האות?

במרכז תשובת ה' למשה נזכר האות, ובהסבריו רבו הדעות. שני פירושים הוצעו למלה "אות" בפסוק זה: א. הסבר, נימוק. ב. סימן.

האות כהסבר. בפירוש הראשון נוקט ראב"ע בפירושו הקצר: "וטעם 'זוה לך האות' - למה שלחתיך להוציא את העם - שתעבדו אותי על החר הזה, וכן הכתוב אומר: 'המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים' (ויקרא, כ"ב, לג)".

גם בפירושו הארוך נוקט ראב"ע באותה שיטה, דהיינו: עבודת בני ישראל את ה' על החר הזה היא מטרת ההוצאה ממצרים, ומידע זה שנאמר למשה אינו תגובה על שאלותיו. אם כך הדבר - מדוע לא נאמרה מטרה זאת למשה עוד קודם? ומדוע נאמרה עתה?

האות כסימן. רוב המפרשים הבינו את האות כאן כסימן, ונחלקו בשאלות, מהו הסימן ולמה הוא מהווה סימן. המלה "זוה" שבדיבור "זוה לך האות" מתייחסת לדעת חלקם לדיבור סמוך (ונחלקו בשאלה על איזה ביטוי סמוך מצביעה המלה "זוה"), ולדעת חלקם מצביעה המלה "זוה" על הסנה הבוהר.

א. "זוה" - הדיבור הסמוך

"כי אהיה עמך - זוה לך האות כי אנכי שלחתיך".

בהצמדה זאת פורש הפסוק בשמות רבא (פרשה ג, ד): "'זוה לך האות כי אנכי שלחתיך' - ובדבר הזה תהיה ניכר שאתה שלוחי, לפי שאהיה עמך וכל מה שתצא אעשה אני".

כלומר - האות הוא היות ה' עם משה, והוא סימן לכך שמשה הנו שליח ה'. כך פירש זאת גם ריה"ל (כוזרי, מאמר רביעי, ד).

בדרך זאת של זיהוי האות עם מה שנאמר לפניו, הלך גם האברבנאל בדרך השלישית שהציע. לדבריו, היות משה נבזה וחדל אישים כפי שטען בשאלתו "מי אנכי", ישמש אות לבני ישראל שהצלחתו נובעת מכך שהנו שליח ה' וה' עמו ולא מעצמו. כתוצאה מכך יעבדו משה ובני ישראל את ה' על החר הזה ולא יטעו בני ישראל בהפיכת משה עצמו לאלוהות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האות הוא אם כן מה שמשתמע מהשאלה "מי אנכי", יחד עם מה שיתרחש בעתיד - היות ה' עם משה והצלחת שליחותו.

פירושים אלו היו תואמים יותר את הכתוב לו נאמר 'וזה יהיה לך האות'.
על חולשת ביאור "וזה לך האות" מכוון למאורע שיתרחש רק בעתיד, עמד רש"י בפירושו השני. שם הוא מפרש שהיות ה' עם משה והצלחתו בשליחות יהיו אות לכך שבני ישראל יקבלו תורה בסיני. הוא מציע דוגמה לכך (ישעיה, ל"ז, לו), ובכך הוא מוכיח שדרך זאת הנה אפשרית, אף-על-פי שהיא דחוקה.

על מנת לשמור על סדר זמנים המתאים לנתינת אות, החליף האברבנאל בדרך השנייה שהציע את תפקידי ה'סימן' וה'מסר'. לדבריו, "וזה לך האות שאהיה עמך ואצילך - כי אנכי שלחתיך - נבואתי זאת ורוחי אשר שמתי בפיך היא אות אמת שאהיה עמך". כלומר - ה'סימן' הוא עצם נתינת הנבואה (=השליחות) למשה; ה'מסר' - שה' יהיה עם משה, ויצילו. (בכיוון זה פירש גם הנצי"ב: עצם שליחות משה מהווה הבטחה [סימן] לכך שה' יהיה עמו, שהרי ללא עזרת ה' לא ייתכן שיצליח בשליחותו).

הקושי שבשיטה זאת של האברבנאל נעוץ בהנחתו, שמשה ביטא חשש לחייו בשאלתו "מי אנכי" [עיי' שם]. אין בעצם מלות משה ראייה לכך שחשש לחייו, וה' התייחס לחשש אפשרי כזה מאוחר יותר [שמות, ד', יט], ולא סביר להניח שה' ענה פעמיים על אותה שאלה - "כי אהיה עמך" ו"כי מתו כל האנשים" - ד', יט).

"וזה לך האות כי אנכי שלחתיך - בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה".

ראיית אירועי מעמד הר סיני כאות לכך שה' שלח את משה מופיעה ברמב"ם ובעקבותיו בנצי"ב, וכן ברמב"ן. אומר הרמב"ם:

"ידע משה רבנו שהמאמין על פי אותות יש בלבבו דופי, ומהרהר ומחשב, והיה נשמת מלילך, ואמר 'וזה לא יאמינו לי'. ועד שהודיעו הקב"ה שאלו האותות אינן אלא עד שייצאו ממצרים, ואחר שייצאו ויעמדו על ההר הזה יסתלק הרהור שמהרהרין אחריו, שאני נותן לך כאן אות שיידעו שאני שלחתיך באמת מתחילה, ולא יישאר בלבם הרהור. והוא שהכתוב אומר: 'וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה'" (הלכות יסודי התורה, ח', ב).

הקושי כאן ברור: הרמב"ם משנה את סדר הכתובים, ומקדים את שאלת משה הכתובה בפרק ד', פסוק א, לתשובת ה' שבפרק ג', פסוק יב.

הנצי"ב מאמץ את הסבר הרמב"ם, ומפרש את "וזה לך האות" כמתייחס הן לפניו (לעיל), שליחות משה היא סימן לכך שה' יהיה עמו) והן לאחריו - מתן תורה יהיה אות לכך שה' שלח את משה. כפרשן הוא מתאים את שאלת משה השנייה "וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" לתשובתו המשוערת, וכך מבאר ששאלת משה היא, מה כוחו ברוחניות להוציא עם שקשה להנהיגו, בהיותו מסרב לציית למנהיגיו. תשובת ה' היא, לדבריו, הבטחה שממתן תורה ואילך יצייתו בני ישראל למשה, כי יידעו שה' שלחו ואינו אומר דבר מלבד. הקושי שבשיטת הנצי"ב הוא אי ההתאמה שנותנה בין השאלה לתשובתה. אם

הבעיה היא בהוצאת בני ישראל ("וכי אוציא"), מה תועלת יש באות שיבוא רק אחרי ההוצאה, בהגיעם להר סיני?

על הקושי שבפירוש הרמב"ן (מתן תורה אות שבני ישראל יצייתו למשה, ואף יסכימו לבוא לכנען להילחם) עמדתי לעיל.

ב. "וזה" - בעירת הסנה

רש"י, רשב"ם ופרשנים נוספים ראו במלים "וזה לך האות" הצבעה על הסנה. לשיטה זאת הסנה מהווה סימן בפלאיות שבו - בהיותו בוער ואינו אוכל.

למה מהווה הסנה סימן? מהו ה'מסר' שבו?

רש"י מתייחס לסנה: א. כהוכחה לכך שה' שלח את משה: "וזה" - המראה אשר ראית בסנה - "לך האות כי אנכי שלחתיך"; ב. כ'משל' למשה: כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואינו אוכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק. בכך מוסיף רש"י על שורת המדרשים הארוכה המסבירה מדוע התגלה ה' למשה דווקא באופן זה (ראה שמות רבא, פרשה ב, ה). לתוכן דומה אך בצורה שונה מגיע הרשב"ם: "הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של ק' אני, וזה האות לך הוא, להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מצינו בגדעון שאמר לו המלאך הלא שלחתיך". כלומר, בעירת הסנה היא סימן לכך שה' שלחו, ולכן - לכך שיהיה עמו, כפי שאמר לו.

פירוש מצמצם יותר מובא בראב"ע: "...ואחרים אמרו כי הוא רמז לאש הסנה, גם זה אות היה אם היה המדבר עם משה בספק במחשבתו" (מובא בראב"ע הקצר, לפני "והנכון בעיני"). כלומר - זהו סימן רק לכך שה' הוא שהתגלה למשה.

ראיית הסנה הנובעת כאות הולמת יפה את הכתוב. זהו אות במשמעותו הרגילה (סימן, ולא הסבר כראב"ע), האות כבר ניתן, והוא "לך" = בשבילך, ולא 'אודותיך' ובשביל עם ישראל. הוא מתקשר יפה לתחילת דברי ה' "כי אהיה עמך", אך לא להמשכם. אם כך, נותרה בעינה הבעיה - לשם מה ההמשך "בהוציאך... על ההר הזה"?

האות הכפול

א. על מנת לפתור בעיה זאת יש לשוב לשאלת משה, ולהשוותה לדברי ה' שלפניה. "...לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (שמות, ג', יא-יב).

בהקבלת ציטוטו של משה לדברי ה' שלפניו בולטות שתי השמטות: "אשלחך" ו"עמי". נראה לי, שאפשר לבאר הן את שאלת משה והן את תשובת ה' לאור השמטות אלה. שאלת משה צצה רק על רקע השמטותיו, שהרי אם משה הוא רק שליח ה' (ושליחותו היא הוצאת עמו של המשלח), אין מקום לשאלה "מי אנכי". סוף סוף כשליח ה' יכולה לשמש גם תולעת (יונה, ד', ז).

מענה ה' מתייחס הן לשאלת משה והן לקושי בקליטת המסר האלוהי שעליו מעידה השאלה². "כי אהיה עמך" - זהו המענה הישיר לשאלת משה, כרש"י, רשב"ם, ראב"ע ועוד.

2 יש לזכור שמשה היה אז רק בראשית דרכו הנבואית ולא ברום מעלתו הייחוסית, ועל כן תיתכנה אי הבנות מצדו, וראה מורה נבוכים, חלק ג, פרק מ"ה.

השמטת משה את עניין השליחות מדבריו, מעידה על כך שמשה ראה בסנה הבוער 'מראה גדול' בלבד ולא אות לשליחותו. על כן מבאר לו ה' מילולית מה שהיה אמור להבין מראייה בלבד: 'זוהו [=הבערה הנסית של הסנה] לך האות כי אנכי שלחתיך' (כרש"י ורשב"ם לעיל). אלא שהאות מהווה לא רק סימן (בפלאותו) לכך שה' שלח את משה (כגדעון), אלא גם משל (ראה ישעיה, כ', ג; יחזקאל, י"ד, ח)³. כשם שנצרך ה' להסביר למשה את עצם היות בערת הסנה אות, כן נצרך הוא להסביר למשה את פשר האות: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". בכך יתבטא באופן ייחודי היות ישראל עמו של ה'. זהו העניין השני שהשמיט משה, ואתייחס אליו בהמשך. כך, אם כן, יש לקרוא את דברי ה': 'זוהו (הצבעה על הסנה) לך האות כי אנכי שלחתיך, (ומשמעו) - בהוציאך.. על ההר הזה'.

ב. האש הנסית שבסנה מציינת חנוכת מקום עבודת ה'. כך בחנוכת המשכן (ויקרא, ט', כד), כך באיתור מקום המזבח על-ידי דוד (דבה"א, כ"א, כז), וכך בחנוכת המקדש (דבה"ב, ז', א). כך גם ב'משכן המאולתר' של אליהו, שגודלו כבית סאתיים זרע (מלכ"א, י"ח, לב) - כגודל חצר המשכן⁴. גם בגדעון מצאנו עניין דומה: "ותעל האש מן הצור ותאכל את הבשר ואת המצות... ויבן שם גדעון מזבח לה'..." (שופטים, ו', כא, כד). כיוון שכבר נאמר למשה "המקום אשר אתה עמד עליו - אדמת קדש הוא" (שמות, ג', ה), היה עליו להבין מעצמו כי האש הנסית מרמזת לחנוכת מקום עבודת ה' במקום זה.

בכל המקומות שצינתי קדמה עבודת האדם לירידת האש מן השמים, ואילו כאן האש הנסית כבר מוכנה, ממתינה, כביכול, לבוא בני ישראל לעבוד כאן את ה'. האש צמודה למקומה - בהיותה אחוזה בסנה הצומח מן הקרקע, אך הסנה איננו אוכל - כביכול כדי לאפשר לאש להמשיך ולבעור, ולהמשיך ולהמתין לבני ישראל. (קישור בין הסנה לציון מקום העבודה נמצא בראב"ע הקצר "גם ייתכן להיות פירוש יוזה לך האות' רמז לסנה, כי זה מקום מובחר שתעבדוני שם").

על הקשר שבין האש שבסנה לבין עבודת בני ישראל בהר הזה עמד כבר הרמב"ן "והנה נגליתי לך בהר הזה בלבת אש, כי כן יהיה בעיני כל העם בעבדם אותי בהר הזה". ובנוסח שברבנו בחיי - "כי כן אהיה תמיד לעיני כל העם". על-פי נוסח רבנו בחיי "אהיה תמיד" ועלפי המלים "בעיני כל העם", נראה שכוונת הרמב"ן לאמיר בשמות, כ"ד, יז, "ומראה כבוד ה' כאש אכלת... בראש ההר לעיני בני ישראל". לשיטתו היה זה אחר מתן תורה, סמוך לכריתת הברית ועבודת בני ישראל [שם, שם, ה] "ויעלו עלת ויזבחו שלמים" [בניגוד לרש"י, הטוען שהברית וקרבתו קדמו למתן תורה - שם, שם, א, ד]. הרמב"ן, אם כן, מצביע על סמיכות מסוימת [שאינה הצמדה ממש] בין עבודת בני ישראל את ה' להיראותו לעיניהם באש על ההר, אך לא על קשר סיבתי ביניהם. את האות, כזכור, הוא מפרש אחרת לגמרי. לדבריו מתן תורה הוא שיהיה האות לבני ישראל שמשה שליח ה'.

3 על מרכזיות תפקיד המשל בנבואה בכלל ראה הלכות יסודי התורה, ז', ג.

4 מפי הרב י' מדן.

ג. אש נסית נזכרת בהר סיני כמה פעמים. ראשית - קודם מתן תורה: "והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש" (י"ט, יח). שנית - אחר מתן תורה: "ומראה כבוד ה' כאש אכלת בראש ההר" (כ"ד, יז). שלישית - בחנוכת המשכן (ויקרא, ט', כד).

בשתי הפעמים הראשונות, גם אם נעשתה עבודת קרבנות בסמוך אליהן (בסמוך לראשונה לפי רש"י; ובסמיכות מה לשנייה - לפי רמב"ן), העבודה אינה נזכרת בכתוב בצמוד לאש האלוהית. כיוון שכך נראה לי לפרש שהסנה מכונן לא לעבודה החד-פעמית שבסמוך למתן תורה, אלא לרגע חנוכת מקום העבודה הקבוע - המשכן⁵.

שם ירדה האש האלוהית כהיענות ישירה לעבודת בני ישראל: "וירד מעשה החטאת והעלה והשלמים, ויבא משה ואהרן... ויצאו ויברכו את העם". ומיד: "וירא כבוד ה' אל כל העם. ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העלה ואת החלבים. וירא כל העם וירנו..." (ויקרא, ט', כב-כד).

(אולי אש הסנה מרמזת גם על האש שבראש הר סיני [שמות, כ"ד, יז] שהרי באותם ארבעים יום, שבם הייתה שם האש, הראה ה' למשה כיצד לבנות את המשכן וכליו [שמות, כ"ה, ט, מ; כ"ו, ל; כ"ז, ח]. בניית המשכן וכליו בדיוק על-פי הוראות ה' שניתנו אז, וכן העבודה בדיוק עלפי ציוויו, היא התנאי להיראות ה' בירידת האש על המזבח.)

ד. לאופן הבנת האות שהוצע לעיל מספר יתרונות.

ראשית - בדרך זאת כל דברי ה' הנם תגובה לשאלת משה.

שנית - אין בדברי ה' מידע חדש, אשר משום מה לא נמסר קודם לכן.

שלישית - כך מתברר שחלק חשוב ביותר בתהליך הגאולה "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים" (שמות, ו', ז) לא נשמט. הוא נרמז עד לשלב האחרון, העליון, שבו השכינה איננה בראש ההר אלא בתוך המחנה "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות, כ"ה, ח) וכן הכתוב אומר: "ושכנתי בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לשכני בתוכם" (שמות, כ"ט, מה-מו).

רביעית - חלק חשוב זה נמסר כבר בהתחלה, ובאופן כפול: במראה (הסנה בוער באש ואיננו אוכל) ובדיבור ("של נעלך מעל רגליך"⁶ כי המקום אשר אתה עמד עליו - אדמת קדש הוא" - שמות, ג', ב, ה).

וחמישית - בדרך זאת משתלב האות שניתן למשה בסדרת האותות שעל משה להציג לפני בני ישראל.

א. לכל האותות הללו מטרה אחת - יצירת אמונה בהיות משה שליח ה'. בערת הסנה נועדה למשה ("וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" - ג', יב), ושלושת האותות הבאים - לבני ישראל ("למען יאמינו [בני ישראל] כי נראה אליך ה'" - שם, ד', ה).

ב. לכל האותות הללו שני תפקידים. בעצם פלאיותם הם מהווים סימן לכוח האלוהי שמאחוריהם, ובצורתם המסוימת הם מהווים משל, דוגמה, ואפילו הדגמה לבאות. כשם

5 אע"פ שהמשכן נודד, הוא נחשב כמקום קבוע, ועיין בבלי, שבת, לא, ע"ב - מפי הרב י' בן-נון.

6 וראה בבלי, ברכות, נד, ע"א - "ולא ייכנס להר הבית במקלו ובמנעלו", ועיין ברמב"ם, הלכות בית הבחירה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שמשה התקשה בהבנת פשר האות שניתן לו, כך עלולים בני ישראל להתקשות בהבנת האותות שיינתנו להם. על כן האותות המוצעים הנם ברורים יותר ויותר, פשוטים יותר ויותר. מאות לאות הופך ה'משל' דומה יותר ל'נמשל'.

באות הראשון ה'משל' מהווה רק מסר כללי - משה יהיה מסוגל להביא סכנה (נחש) בעזרת המטה על-פי דבר ה', ולהסיר סכנה זאת על-פי דבר ה' (כפי שהיה בחלק ניכר ממכות מצרים).

האות השני מהווה כבר משל למכה מסוימת. הצרעת נמשלה למוות, וצרעת היד (הימנית?) נועדה כנראה לסמל את מכת בכורות (צרעת הראש הייתה מסמלת את מות האבות או המלך).

האות השלישי כבר אינו משל אלא הדגמה, ביצוע מוקטן של מכת הדם. פשטותם הגוברת של האותות, ולא רק משקלם המצטבר, תבטיח ש"אם לא יאמינו... ולא ישמעו לקל האות הראשון - והאמינו לקל האות האחרון" (ד', ח), "ואם לא יאמינו גם לשני האותות האלה" (שם, שם, ט) - יבוא האות האחרון וישכנעם. וכן היה - "ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם" (שם, שם, ל-לא).